

ศิลปวัฒนธรรม

ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๑๑ กันยายน ๒๕๖๔

ART & CULTURE MAGAZINE

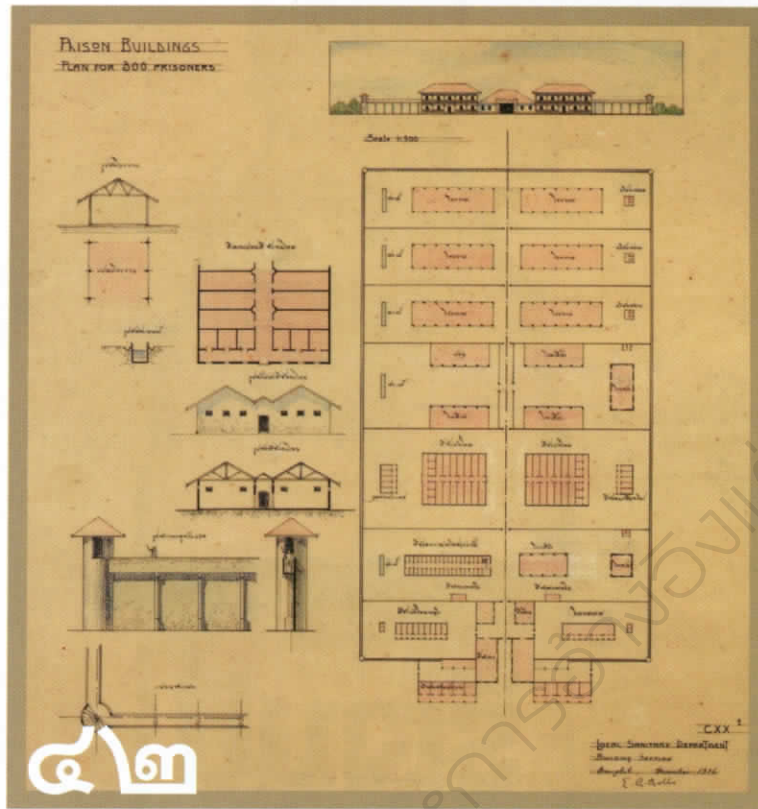
กำเนิดยุคสมัยใหม่ ในกรุงเทพฯ

วัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบ
ค่ายใหญ่เนเมียวสีหบดี

ชีวิตพิสดาร “อาจารย์เซ่ง”
หมอดูเลื่องชื่อสมัยรัชกาลที่ ๕

จากนโปเลียน
มาเป็น “พระบรมรูปทรงม้า” เมืองเขมร

ตำนานพระแก้วมรกต
จากเอกสารล้านนาสู่รัตนโกสินทร์

สงบเจียบ / ขรรค์ชัย บุนปาน	๘
กำเนิดคุกสมัยใหม่แบบอาณานิคม	๔๒
และการปฏิรูปราชทัณฑ์ในกรุงเทพฯ / ศรีญญ เทพสงเคราะห์	
ตามหาพระบรมรูปทรงม้า เมืองเขมร	๗๘
ทางลัดของผู้นำมีระดับ ที่แท้รูปจำลองของนโปเลียน / ไกรฤกษ์ นานา	
รัตนพิมพวงศ์ : ตำนานพระแก้วมรกต ประวัติพระแก้วมรกต	๑๐๒
จากเอกสารโบราณล้านนาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ / รศ. ดร. สานติ ภัคดีคำ	
ชีวิตพิสดารของ “อาจารย์เซ่ง” หมอดูเลื่องชื่อ	๑๑๖
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว / ทิพวรรณ บุญส่งเจริญ	
รำลึก ๓๓๕ ปี การสำรวจดาวหางยักษ์	๑๓๐
“C/1686 R1” ที่เกาะเสม็ด / ธีรพงศ์ เรืองขำ	

สโมสรศิลปวัฒนธรรม

หนังพรมเกาะยอ / เอนก นาวิกมูล	๑๐
ขวัญข้าวแม่เอย / เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์	๑๙
วัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบ ค่าใหญ่เนเมียวสีหบดี	๒๐
กับเรื่องราวของพระพรม / อชิรวิษณุ อัมรินทร์	
คิดย้อนยอนคิด / ขุนทองกะลาเปี้ยก	๓๑
สงครามลับ สงครามลาว : การรบใหญ่ / พลเอก บัญชร ขวาลศิลป์	๓๒

วัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบ ค่ายใหญ่เนเมียวสีหบดี กับเรื่องราวของพระพรหม

อชิรวิชญ์ อ้นธพันธ์

“วัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบ”
เป็นที่รู้จักกันดีจากพระราชพงศาวดาร
กรุงศรีอยุธยา ที่ระบุว่า เป็นค่ายใหญ่
ของเนเมียวสีหบดี แม่ทัพพม่าด้านทิศ
เหนือ (เส้นทางจากเชียงใหม่) ที่ยกทัพ
ลงมาล้อมกรุงฯ ครั้งสงครามคราวเสีย
กรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐ นอกจากนี้
นี้แล้วยังเป็นวัดที่มีเรื่องราวน่าสนใจ
ให้สืบเสาะถึงความสำคัญ มากกว่า
ความเป็นแค่ค่ายใหญ่ของพม่าได้อีก
หลายเรื่อง โดยเฉพาะประวัติของพระ
พรหม และที่ตั้งของปากน้ำประสบว่า
เป็นแม่น้ำสายใด

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เสด็จ
ประพาสเพื่อสำรวจลำน้ำเก่าในแถบ
ภาคกลาง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ พระองค์ได้
เสด็จฯ เข้ามายังลำน้ำโพธิ์สามต้น ขึ้นมา
ถึงวัดรณายกักรังสรรค์เจติยบรรพตาราม
(วัดเขาดิน) ได้ทรงบันทึกไว้ว่า

“...ปากช่องข้างบนมาออกได้
โพธิ์สามต้น บ้านเรือนคนยังมีอยู่ตลอด
หนทาง การที่แม่น้ำนี้ตื้นเห็นจะได้ต้น
มาเสียช้านาน แผ่นดินพระนเรศวร
ได้มีจดหมายว่าประชุมทัพที่บางขวด
แล้วลำแม่น้ำโพธิ์สามต้นนี้เป็นแม่น้ำ

เดียวกันกับคลองเมือง ค่ายโปสุพลา
ตั้งอยู่เหนือวัดเขาดิน ค่ายพระนายกอง
ตั้งที่โพธิ์สามต้น จริงๆ ยังมีรากอิฐที่ก่อ
กำแพงปรากฏอยู่ แต่ข้างริมแม่น้ำตลิ่ง
พังไปกลิ้งออกเป็นเกาะขึ้นเสียดในกลาง
น้ำจึงดูแคบไป...”^๑

แต่ดูเหมือนว่าการเสด็จประพาส
ในครั้งนั้น พระองค์ไม่ทรงพบกับวัด
ป่าฝ้ายที่เคยเป็นค่ายใหญ่ของเนเมียว
สีหบดีหรือโปสุพลา ใดๆก็ดี บันทึก
ของพระองค์เป็นลายแทงสำคัญที่ทำ

๑ แม่น้ำลพบุรี ตรงหน้าวัดวรนาถรังสรรค์
เจดีย์บรรพตาราม (วัดเขาดิน)

๒ วัดวรนาถรังสรรค์เจดีย์บรรพตาราม (วัด
เขาดิน)

ให้รู้ว่าปากน้ำประสบนั้นเป็นจุดที่ลำน้ำ
โพธิ์สามต้นมาบรรจบกันกับแม่น้ำ
ลพบุรี สอดคล้องกับคำว่า “สบ” หรือ
“ประสบ” นั้น หมายถึงบริเวณที่ลำน้ำ
สองสายไหลมาพบหรือบรรจบกัน
การที่คนอยุธยาเรียกจุดนี้ว่า “ปากน้ำ
ประสบ” แสดงถึงความสำคัญของ

พื้นที่แห่งนี้มากพอสมควร

ลำน้ำโพธิ์สามต้น เป็นคลองที่
ไหลจากทิศเหนือของกรุงศรีอยุธยา
ในบางช่วงมีการเรียกชื่อคลองที่แตก
ต่างกัน เช่น ช่วงต้นของลำน้ำที่แยก
ออกจากคลองเมืองเรียกกันว่าคลอง
บางขวด ไหลผ่านด้านหลังของวัดสาม
พิหาร วัดเจดีย์แดงขึ้นไป บ้างก็เรียกว่า
คลองบ้านม่วงตรงช่วงที่ผ่านวัดม่วง
พอถึงช่วงตำบลโพธิ์สามต้นในเขต
บางปะหัน ก็เรียกชื่อเป็นแม่น้ำโพธิ์

สามต้น ก่อนจะไปบรรจบกับแม่น้ำลพบุรี อันเป็นเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมต่อไปยังเมืองลพบุรี

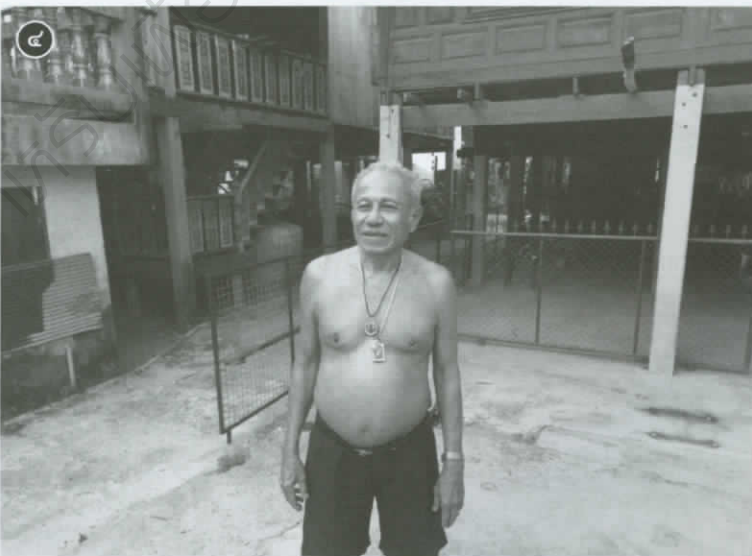
นอกจากชื่อลำน้ำที่มีความสำคัญแล้ว “วัดป่าฝ้าย” อาจเป็นชื่อที่บ่งบอกถึงการเป็นย่านตลาดขายผ้าฝ้ายของอยุธยา ดังที่ เดวิด บรูซ จอห์นสัน เคยมาทำงานวิจัยในนามของมหาวิทยาลัยเยล เรื่อง “สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. ๒๔๒๓-๒๔๗๓” ซึ่งได้มาเก็บข้อมูลในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๔-๑๖ ได้ระบุไว้ในงานวิจัยว่า วัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบนี้เคยเป็น

ตำบลผลิตผ้าฝ้าย สอดคล้องกับคำว่า “ป่า” ในสมัยอยุธยา มีความหมายถึง “ตลาด” ที่นี่จึงเป็นตลาดค้าขายผ้าฝ้าย ซึ่งถือเป็นสินค้าที่สำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา เอกสารเก่าหลายฉบับ มักจะพบความสำคัญของผ้าว่าเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์พระราชทานของรางวัล

๓ คลองโพธิ์สามต้นหรือแม่น้ำโพธิ์สามต้น ฝั่งตำบลโพธิ์สามต้นในปัจจุบัน

๔ คุณลุงสุบิน ช่างโก๊ะ เจ้าของบ้านผู้ดูแลวัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบ

๕ “พระพุทธพรหมมนีศรีโยธยา” ในศาลาที่สร้างขึ้นใหม่บนพื้นที่พระอุโบสถเดิมของวัดป่าฝ้าย

ให้แก่ผู้มีความดีความชอบด้วยผ้าผ่อน เป็นสำรับๆ อยู่เสมอ

ที่ตั้งของวัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบ

วัดป่าฝ้ายกับปากน้ำประสบ ตั้งอยู่ที่ใด? เมื่อหลายสิบปีก่อนเคยมีความเข้าใจกันว่า วัดป่าฝ้ายอันเป็นที่ตั้งของค่ายพม่า มีพื้นที่ส่วนหนึ่งถูกยุบรวมเข้ากับวัดวรนายกรังสรรค์เจติยบรรพตาราม หรือวัดเขาติน^๒ ซึ่งเป็นวัดที่ได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ในปัจจุบันได้มีการค้นพบว่า วัดป่าฝ้ายเป็นวัดร้างที่อยู่ในพื้นที่ส่วนบุคคลริมแม่น้ำฝั่งตรงข้ามวัดวรนายกรังสรรค์เจติยบรรพตาราม

คุณลุงสุบิน ช่างโก๊ะ เป็นเจ้าของบ้านที่ดูแลพื้นที่วัดป่าฝ้ายในปัจจุบัน และได้อนุญาตให้ผู้เขียนเข้าไปสำรวจซากวัดป่าฝ้ายที่เหลืออยู่ภายในบ้าน โดยปรากฏซากวัดที่ถูกแบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกนั้นเป็นพื้นที่อุโบสถเก่า มีการสร้างศาลาขึ้นใหม่เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปจำนวน ๔ องค์ โดยองค์ประธาน ซึ่งมีขนาดใหญ่สุดมีการตั้งชื่อว่า “พระพุทธพรหมมนีศรีโยธยา” นอกจากนี้ ด้านข้างขององค์พระประธานยังมีชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายจำนวนหนึ่งวางอยู่เป็นหลักฐานว่าตรงจุดนี้เคยเป็นที่ตั้งของวัดเก่าสมัยอยุธยาจริง

ส่วนที่สอง อยู่ในพื้นที่ของบ้านที่อยู่ถัดไปอีกหลังห่างกันเพียงชอยเล็กน้อย คั่น ที่นี้เป็นบ้านในกรรมสิทธิ์ของครอบครัวคุณลุงสุบินเช่นเดียวกัน เนื่องจากบริเวณด้านหลังของบ้าน

หลังที่ ๒ มีซากชิ้นส่วนพระพุทธรูป หินทรายหลายชิ้นที่มีลักษณะค่อนข้าง สมบูรณ์มากกว่าพื้นที่บ้านหลังแรก วาง รวมกันอยู่บนเนินโคกที่คาดกันว่า น่าจะเคยเป็นที่ตั้งของวิหารวัดป่าฝ้าย

ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายที่ วางกองรวมกันนี้ มีทั้งชิ้นส่วนหน้าตัก ลำตัว และเศียรขนาดใหญ่วางอยู่ในสภาพ เกือบสมบูรณ์พอที่จะเห็นเค้าโครง พระพักตร์ได้ค่อนข้างชัดว่าเป็นศิลปะ แบบอุทธรุ่นที่ ๒ บ่งบอกถึงอายุของ วัดแห่งนี้ว่าเก่าแก่ถึงช่วงอยุธยาตอน ต้น และอาจเป็นวัดที่เก่าที่สุดกว่าวัด ใดๆ ในย่านนั้นด้วย

อีกทั้งตำแหน่งของวัดป่าฝ้าย ตั้งอยู่ตรงปากคลองโพธิ์สามต้นที่มา บรรจบกับแม่น้ำลพบุรี อันเป็นที่มา

ของชื่อที่ชาวอยุธยาเรียกว่า “ปากน้ำ ประสบ” ซึ่งก็คือที่ที่ลำน้ำสองสายมา “พบ” หรือ “ประสบ” กัน จึงมักเรียก ชื่อวัดกับย่านต่อกันดังที่ปรากฏชื่อ “**วัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบ**” ให้เป็นที่รับรู้กันว่าวัดนี้ตั้งอยู่ ณ แห่งใด

แต่ทว่าในปัจจุบัน ปากแม่น้ำ โพธิ์สามต้นเหลือเพียงลำรางเล็กๆ ระบายน้ำปรากฏให้เห็นตรงเชิงสะพาน ฝั่งตรงข้ามวัดวรนาถรังสรรค์เจดีย์ บรรพตารามเท่านั้น เพราะลำคลอง ที่เหลือถูกบ้านเรือนและถนนถมทับ จนหมดสภาพความเป็นคลองไปอย่าง ลิ้นเชิง แต่ก็ยังมีหลักฐานการมีตัวตน ของคลองเส้นนี้อยู่บนแผนที่ของกรม แผนที่ทหารบก ที่ได้ทำการสำรวจและ จัดทำขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๘ อันเป็นช่วง

เวลาที่คลองช่วงนี้ยังคงปรากฏอยู่ คือ เป็นเส้นทางเดียวกับแม่น้ำโพธิ์สามต้น ที่ไหลลงสู่แม่น้ำลพบุรีจนเกิดเป็น สามแยกปากน้ำประสบนั่นเอง

ปากน้ำประสบ

ในประวัติศาสตร์สงคราม ครั้งเสียกรุงฯ

จากบันทึกในพงศาวดารพม่า ก่อนที่กองทัพของเนเมียวสีหบดีจะ ลงมาตั้งค่ายที่ปากน้ำประสบ ฝ่าย อยุธยาได้ส่งกองทัพขึ้นไปตั้งรับอยู่ ก่อนแล้ว โดยมีพระยาสุรเทพอำมาตย์ เป็นแม่ทัพบก กับพระยาพระคลังเป็น แม่ทัพเรือคุมกำลังไปทางแม่น้ำลพบุรี (พม่าเรียกแม่น้ำปิง) ขึ้นไปตั้งรับเหนือ ปากน้ำประสบราว ๑,๐๐๐ เส้นเศษ^๓

๖ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย บนพื้นที่พระอุโบสถเดิม
๗ เศียรพระพุทธรูปหินทรายขนาดใหญ่ ศิลปะอุทธรุ่นที่ ๒
๘ ตำแหน่งของปากน้ำประสบ บนแผนที่ของกรมแผนที่ทหารบก ที่ได้ทำการสำรวจและจัดทำขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๔

ส่วนกองทัพของเนเมียวสีหบดีในตอนนั้น หลังจากที่ได้ตีหัวเมืองเหนือไว้ในอำนาจได้ทั้งหมดแล้ว จึงเคลื่อนทัพลงมาปะทะกับกองทัพของกรุงศรีอยุธยา

หลักฐานจากเอกสารคำให้การชาวกรุงเก่า ระบุว่ากองทัพของอยุธยาที่ยกขึ้นไปทางเชียงใหม่ ได้ถอยลงมาตั้งรับทัพพม่าที่เมืองชยันนาท^๕ เมื่อพิจารณาจากเส้นทางทัพของอยุธยา

ที่ตั้งรับพม่าในเขตเมืองชยันนาทนี้ ค่อนข้างสอดคล้องกับที่กล่าวไว้ในพงศาวดารพม่า กล่าวคือทัพของเนเมียวสีหบดีสามารถตีกองทัพกรุงศรีอยุธยาที่ขึ้นไปตั้งรับจนแตกพ่ายทั้งทัพบกทัพเรือ จากนั้นก็ใช้เส้นทางคลองบางแก้ว ซึ่งเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าในเขตจังหวัดอ่างทอง คลองบางแก้วนี้จะมาเชื่อมต่อกันกับแม่น้ำลพบุรีในเขตอำเภอ

บางปะหัน แล้วล่องลงมาจนถึงบ้านปากน้ำประสบ

ที่ปากน้ำประสบ ไซ้ว่าจะมีเพียงวัดป่าฝ้าย ที่เป็นจุดตั้งค่ายใหญ่ของกองทัพพม่าเพียงแห่งเดียว พงศาวดารพม่ากล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “เมื่อสีหะปะเต๊ะแม่ทัพตีทัพอยุธยา มีชัยชนะ ทั้งทัพบกทัพเรือแล้ว ก็มีได้หยุดพักพลทหารแลช้างม้า ก็เลยยกไปตีกรุงศรีอยุธยา ครั้นเดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๒๗ ก็ถึงตำบลบ้านปากน้ำปลสกๆ นี้ตั้งอยู่ที่คอกี่สามกรุงศรีอยุธยาไปประมาณ ๔๐๐ เส้น แล้วสีหะปะเต๊ะ

แม่ทัพก็ตั้งค่ายใหญ่ลงที่ตำบลปากน้ำ
ปลกนั้น ๙ ค่าย ๒ ฟากลำแม่น้ำปิง
โดยแน่นหนามั่นคง...”^๕

เอกสารของพม่าเน้นชื่อสถานที่ว่า “บ้านปากน้ำปลก” นั้นแสดงว่า
อาณาเขตการตั้งค่ายนี้ครอบคลุมทั้ง
ตำบลเป็นเนื้อที่บริเวณกว้าง ซึ่งไม่มี
เพียงแค่วัดเท่านั้น ทั้งหมู่บ้าน ย่านตลาด
ของชุมชน คือสถานที่ที่พม่าเข้ามาใช้
ประโยชน์ได้ทั้งหมด แต่สิ่งสำคัญที่สุด
ที่พม่าเลือกตั้งค่ายในจุดนี้คือชัยภูมิ
ของตำบลปากน้ำประสบ ซึ่งเป็นจุดรวม
ของเส้นทางคมนาคมทางน้ำด้านตะวันออก
เฉียงเหนือของกรุงศรีอยุธยา อัน

เป็นเส้นทางลำเลียงไพร่พล เสบียง
อาหาร ยุทธปัจจัยต่างๆ จากหัวเมือง
แถบลพบุรี ทั้งยังเป็นจุดที่สามารถ
ป้องกันการส่งกำลังเสริมจากหัวเมือง
รอบนอกที่อาจยกมาช่วยได้อีกด้วย นี่
จึงเป็นเหตุผลที่พม่าจำเป็นต้องควบคุม
เส้นทางนี้ไว้

ดังนั้น ค่ายพม่าจึงมิได้มีขอบเขต
จำกัดอยู่ที่วัดป่าฝ้ายเพียงแห่งเดียว
อย่างที่กล่าวไว้ตอนต้น เพราะไพร่พล
เรือนมื่นไม่สามารถที่จะมาแออัดกัน
อยู่เพียงวัดแห่งเดียวได้ ยังมีวัดอื่นๆ
ทั้งสองฟากแม่น้ำลพบุรีในตำบลปากน้ำ
ประสบที่พม่าเข้ายึดและสร้างค่ายไว้

ด้วย วัดที่อยู่ในรัศมีของบริเวณปากน้ำ
ประสบนอกจากวัดป่าฝ้าย ที่สามารถ
สืบหาได้ปัจจุบัน มีดังนี้

๑. **วัดวรนายกรังสรรค์เจติย
บรรพตาราม** ชื่อเดิมคือ “วัดเขาดิน”
เป็นวัดเก่าสมัยอยุธยา ได้รับการ
ปฏิสังขรณ์โดยเจ้าพระยาบดินทรเดชา
(สิงห์ สิงหเสนี) ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓
ต่อมาได้บูรณปฏิสังขรณ์อีกครั้งโดย
เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุญยรัตพันธุ์)
สมุหนายกในสมัยรัชกาลที่ ๔

๒. **วัดกร่าง** ปัจจุบันมีสภาพ
เป็นวัดร้าง ตั้งอยู่ตรงปากน้ำประสบ
เช่นเดียวกัน แต่จะอยู่คนละฟากแม่น้ำ
โพธิ์สามต้น ตรงข้ามกับวัดป่าฝ้าย และ
ตรงข้ามกับวัดวรนายกรังสรรค์เจติย
บรรพตาราม ฝั่งแม่น้ำลพบุรี

๓. **วัดสบสวรรค์** ตั้งอยู่ทางทิศ
ใต้ของวัดป่าฝ้าย ริมฝั่งแม่น้ำลพบุรี
ด้านทิศตะวันตก วัดนี้มีชัยภูมิเป็นจุด
สำคัญไม่แพ้วัดป่าฝ้าย เพราะตั้งอยู่
ใกล้ปากคลองเกาะเล็งที่มาประสบ
กับแม่น้ำลพบุรี คลองเกาะเล็งนี้เป็น
เส้นทางที่เชื่อมต่อไปยังแม่น้ำป่าสัก
ซึ่งเป็นเส้นทางที่ไปถึงเมืองสระบุรี
วัดนี้มีประวัติว่าได้รับพระราชทาน
วิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๕ ทั้ง
ยังมีตำนานเกี่ยวกับเจ้าหญิงเชื้อพระ
วงศ์กษัตริย์อยุธยาเสด็จประพาสทาง
ชลมารค และเรือพระที่นั่งล่มลงจนเจ้า
หญิงพระองค์นี้ทรงจมน้ำสิ้นพระชนม์
เพราะไม่มีใครกล้าเข้าไปช่วยเนื่องจาก
ติดกฎมณเฑียรบาลที่ว่า ห้ามมิให้แตะ
ต้องพระวรกายเจ้าหญิง จากนั้นได้มีการ
อัญเชิญพระศพของเจ้าหญิงขึ้น
ถวายพระเพลิง ณ ที่ตรงนั้น สมเด็จ

กองทัพออกไปดูเขารบกัน เมื่อถูกพม่าตีแตกทั้งทหารทั้งชาวบ้านที่ชวนกันออกไปดูการรบก็โดนพม่าไล่ล่าฆ่าฟันตายเกลื่อนกลาด พวกที่รอดตายได้ลอยหนีกลับมาที่ตำบลโพธิ์สามต้น^๖ นี่จึงเป็นเหตุผลที่ผู้บันทึกพงศาวดารฝั่งอยุธยาจะจดจำวัดป่าฝ้าย ในฐานะที่เป็นค่ายใหญ่ของเนเมียวสีหบดีเพียงแห่งเดียว

หลังจากที่ทัพอยุธยาตีค่ายพม่าที่ปากน้ำประสบไม่สำเร็จ พม่าได้ทราบข่าวใกล้จะถึงช่วงฤดูน้ำหลาก อีกทั้งยังได้รับคำสั่งจากมังมหานรธา แม่ทัพฝ่ายใต้ว่าต้องอยู่ล้อมกรุงศรีอยุธยาต่อไป เนเมียวสีหบดีจึงแบ่งกำลังเป็น ๒ ทัพ เคลื่อนทัพจากค่ายใหญ่ที่ปากน้ำประสบ ทัพหนึ่งให้แยกออกไปหาที่ดอนตั้งค่ายทางทิศตะวันออกของกรุงฯ ส่วนอีกทัพหนึ่งเคลื่อนลงมาทางแม่น้ำโพธิ์สามต้น แล้วตั้งค่ายใหญ่ทาง

ทิศเหนือของกรุงศรีอยุธยา^๗ ที่ตำบลโพธิ์สามต้นต่อไป

เรื่องราวของ “พระพรหม” ปากน้ำประสบ

วัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบ นอกจากจะปรากฏชื่อในพระราชพงศาวดารว่าเป็นค่ายใหญ่ของเนเมียวสีหบดีแล้วยังเชื่อกันว่าวัดแห่งนี้เป็นที่สถิตของ “พระพรหม” พระภิกษุองค์สำคัญในช่วงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ในเอกสารคำให้การฯ ระบุประวัติของพระรูปนี้ไว้ว่า “...แลพระนารายณ์นี้ได้ทรงศึกษาวิทยาคมในสำนักพระอาจารย์พรหม พระอาจารย์พรหมผู้นี้มีอายุมาก เปนผู้เฒ่า ใบหูทั้ง ๒ ข้างยานถึงบ่า เปนผู้ชำนาญในทางเวทมนต์มีอำนาจพาเหาะเหิรเดินอากาศได้ เพราะฉะนั้นพระนารายณ์จึงมีบุญญาภิหารแลอิทธิฤทธิ์มาก...”^๘

ความทรงจำเกี่ยวกับพระพรหมปรากฏให้เห็นหลายช่วงหลายตอนในเอกสารคำให้การขุนหลวงหาวัด ว่าเป็นพระอาจารย์ที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงนับถือและเชื่อฟังเป็นอย่างมาก เช่น เมื่อครั้งที่พระองค์โปรดให้ประหารพระศรีศิลป์ อันเนื่องมาจากพระราชนัดดาพระองค์นี้ก่อการกบฏ พระองค์ยังโปรดให้ประหารชีวิตสมเด็จพระรดพวกของพระศรีศิลป์ถึงเจ็ดชั่วโคตร แต่ได้พระพรหมผู้เป็นพระอาจารย์มาทูลขอชีวิตบรรดาครอบครัวพรรคพวกเหล่านั้น สมเด็จพระนารายณ์ทรงเชื่อพระอาจารย์ของพระองค์ ทรงพระกรุณาลดโทษคนเหล่านี้เพียงส่งไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง^๙

อีกเหตุการณ์หนึ่งคือ สมเด็จพระนารายณ์เสียพระราชหฤทัยที่พระราชนัดดาที่ทรงเลี้ยงไว้ก่อการกบฏ จึงมีพระบรมราชโองการมีให้บรรดาสม

ในวังตั้งครรภ์กับพระองค์ นอกจากพระ
มเหสีพระองค์เดียวเท่านั้นที่สามารถ
มีครรภ์ได้ และหากสมมุติได้ตั้งครรภ์
ขึ้นมา ก็ทรงบังคับให้ริดลูกทิ้งเสีย แต่
มีสมมองค์โปรดของพระองค์ผู้หนึ่ง
ชื่อว่า “เจ้าจอมสมบุญ” ได้ตั้งครรภ์
ขึ้นมา กอปรกับสมเด็จพระนารายณ์
ทรงพระสุบิน จึงนิมนต์พระอาจารย์
พรหมเข้ามาปรึกษา พระอาจารย์พรหม
จึงแก่นิมิตพูดว่ามิให้ทรงทำลายทารก
ในครรภ์ของเจ้าจอมสมบุญ ถ้าหาก
ทำลาย กรุงศรีอยุธยาอาจถึงแก่กาล
พิณาศ สมเด็จพระนารายณ์ทรงเชื่อ
จึงรักษาพระครรภ์ไว้ แต่พระราชทาน
เจ้าจอมผู้นี้ที่กำลังทรงครรภ์ให้แก่
เจ้าพระยาสุรสีห์รับไปเลี้ยงดู จนคลอด
กุมารออกมา^{๑๑}

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรี
อยุธยา ปรากฏเรื่องราวของพระพรหม

ที่แตกต่างไปจากเอกสารคำให้การฯ
กล่าวคือ นอกจากท่านเป็นพระอาจารย์
ของสมเด็จพระนารายณ์แล้ว ยังเป็น
พระอาจารย์ของเจ้าฟ้าอภัยทศ พระราช
อนุชาของสมเด็จพระนารายณ์อีกด้วย
พระราชพงศาวดารเล่าถึงเหตุการณ์
เมื่อครั้งที่พระเพทราชาขับหลวงสร
ศักดิ์ยึดอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์
ที่พระราชวังเมืองลพบุรี ได้ทูลเชิญเจ้า
ฟ้าอภัยทศ เสด็จจากกรุงศรีอยุธยาขึ้น
มายังลพบุรี โดยลวงว่าจะถวายราช
สมบัติ พงศาวดารเล่าว่า เจ้าฟ้าอภัย
ทศได้เสด็จแวะที่วัดของพระพรหม
ปากน้ำประสบ (พงศาวดารระบุชื่อ วัด
พระพรหม ปากน้ำโพสพ) พระองค์ได้
เสด็จขึ้นไปหาพระพรหม ทรงสนทนา
กันครู่หนึ่งจึงกราบนมัสการลา เสด็จ
ต่อไปยังลพบุรี ก่อนที่จะทรงถูกคณะ
รัฐประหารจับไปสำเร็จโทษ^{๑๒}

บทบาทครั้งสุดท้ายของพระ
พรหมที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร
คือเมื่อครั้งที่ธรรมเถียร ข้าหลวงเดิม
ของเจ้าฟ้าอภัยทศ อ้างว่าตนคือเจ้าฟ้า
อภัยทศ ที่ถูกพระเพทราชาขับหลวง
สรศักดิ์ลวงไปประหารแต่ไม่ตาย ได้
รวบรวมผู้คนแถบลพบุรี สระบุรี นคร
นายก ยกเข้ามากรุงศรีอยุธยาเพื่อกู้
กรุงจากสมเด็จพระเพทราชาผู้ชิงราช
บัลลังก์ ธรรมเถียรยกเข้ามาถึงปราสาท
นครหลวง ได้ส่งคนสนิทไปนิมนต์พระ
พรหม ณ วัดปากคลองช้าง ให้ขึ้นไปหา
ธรรมเถียร แต่พระพรหมกลับไม่เชื่อ
ว่าเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ ท่านบอกกับคน
สนิทของธรรมเถียรที่มานิมนต์ท่านว่า
“ถ้าและลูกกูยยังอยู่จริง ไทจะอยู่แต่
ที่พระนครหลวงเล่า ก็จะลงมาถึงนี้
มหาภูตถึงวัด สูเจ้าอย่าไปเชื่อฟังมัน
จะพลอยตายเสียเปล่า”^{๑๓}

คำเตือนของพระพรหม ทำให้ไพร่พลจำนวนหนึ่งหลบหนีไป แต่กองทัพของธรรมเถียรยังมีอีกมากที่ร่วมก่อการต่อไป ก่อนจะถูกกองทัพของสมเด็จพระเพทราชากับกรมพระราชวังบวรฯ (พระเจ้าเสือ)ปราบปรามจนสิ้นซาก เท่ากับว่า พวกที่เชื่อคำเตือนของพระพรหม เป็นพวกที่รอดจากหันตโทษได้อย่างหวุดหวิด

น่าสังเกตว่า เรื่องเล่าของพระพรหม พระอาจารย์ของสมเด็จพระนารายณ์กับเจ้าฟ้าอภัยทศ ทั้งในเอกสารคำให้การฯ และในพระราชพงศาวดาร ไม่มีจุดใดที่กล่าวถึงชื่อ “วัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบ” ว่าเป็นวัดที่พระพรหมเป็นเจ้าอาวาสหรือจำพรรษาอยู่เลย พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ระบุชื่อว่า “วัดพระพรหม ปากน้ำโพสพ” ในคราวเจ้าฟ้าอภัยทศ

๑๒ ปากแม่น้ำประสบ ที่ปัจจุบันนี้เหลือเพียงลำรางสั้นๆ เชิงสะพานข้ามไปวัดวรนาถรังสรรค์เจติยบรรพตาราม เพราะตัวคลองเดิมถูกบ้านเรือนและถนนถมทับจนหมดสภาพ คลองไปหมดแล้ว

๑๓ แผนที่แสดงจุดสถานที่สำคัญตั้งแต่ตำบลโพธิ์สามต้นไปจนถึงตำบลปากน้ำประสบ (ภาพปรับปรุงจาก Google Maps)

เสด็จมาหาท่านพระพรหม ก่อนที่จะถูกกุมตัวไปประหารที่ลพบุรี และในฉบับเดียวกันนี้กลับระบุชื่อ “พระพรหม ณ วัดปากคลองช้าง” ในคราวที่ธรรมเถียรส่งคนสนิทมานิมนต์พระพรหมให้เข้าร่วมก่อการกบฏต่อพระเพทราชา มีเอกสารเก่าฉบับหนึ่งที่ชื่อ “จดหมายเหตุเจ้าแม่วัดดุสิต” ซึ่งเป็นเอกสารพงศาวดารนอกการรับรู้จากบุคคลทั่วไป เอกสารฉบับนี้อ้างว่าเจ้าแม่วัดดุสิต ผู้เป็นพระมารดาของโกษาเหล็ก โกษาปาน และเป็น

พระนมของสมเด็จพระนารายณ์ เป็นผู้แต่งหนังสือนี้ขึ้น โดยเรื่องราวในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ โดยเฉพาะเหตุการณ์ในราชสำนัก และกบฏพระไตรภวนาทิตยวงศ์ ไว้ค่อนข้างละเอียด และพิสดารกว่าพระราชพงศาวดารฉบับอื่นๆ ทั้งยังระบุถึงการต่อสู้ทางวิद्याคมระหว่างพระอาจารย์จัน วัดประดู่ ซึ่งอยู่ฝ่ายพระไตรภวนาทิตยวงศ์ กับท่านพระครูพระพรหม วัดเขาตินฝ่ายสมเด็จพระนารายณ์ การต่อสู้กันในครั้งนี้ พระครูพระพรหมเป็นฝ่ายชนะ ได้รับการยกย่องจากอาณาประชาราษฎร์เป็นอย่างมาก^{๑๓}

เอกสารฉบับนี้ระบุไว้อย่างชัดเจนเลยว่า พระพรหมเป็นพระจากวัดเขาติน ซึ่งก็คือวัดวรนาถรังสรรค์เจติยบรรพตารามในปัจจุบัน นั่นเท่ากับว่า พระพรหมผู้นี้มิได้เป็นเจ้าอาวาสวัด

รัตนพิมพวงศ์ : ตำนานพระแก้วมรกต

ประวัติพระแก้วมรกต

จากเอกสารโบราณล้านนา

สู่กรุงรัตนโกสินทร์

รศ. ดร. ศานติ ภักดีคำ

ตำนานพระแก้วมรกต หรือที่รู้จักกันในชื่อภาษาบาลีว่า “รัตนพิมพวงศ์” (รัตนพิมพวงศ์) เป็นตำนานพระพุทธรูปสำคัญเรื่องหนึ่งของไทย เช่นเดียวกับนิทานพระพุทธรูปสังกัสสิหิงค์ หรือสังกัสสิหิงค์ ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งในรัชกาลพระเจ้าสามฝั่งแกนโดยพระโพธิ์รังสี พระเถระชาวเมืองเชียงใหม่^๑ ลักษณะการรจนาตำนานพระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เช่นนี้นิยมแต่งกันมากในล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย

รัตนพิมพวงศ์ รจนาโดยพระพรหมราชปัญญา ไม่ปรากฏปีรจนาที่แน่นอน แต่เมื่อคำนวณระยะเวลาการแต่งตำนานจากระยะเวลาทางประวัติศาสตร์แล้ว เรื่องนี้จะแต่งในช่วงที่พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ที่เมืองลำปาง (พ.ศ. ๑๙๗๒) เพราะตำนานจบลงตรงนั้น ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับหนังสือรัตนพิมพวงศ์ไว้ในพระนิพนธ์ค่านำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก ร.ศ. ๑๓๑ (คงอักษรวิธีไว้ตามต้นฉบับ) ว่า

(ซ้าย) พระแก้วมรกตเมื่อมิได้ประดับเครื่องทรง ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ภาพจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

“ตำนานพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต มีอยู่ในหนังสือเรื่องต่างๆ คือ หนังสือพงษาวดาร หนังสือตำนานพระแก้วมรกต แลประกาศที่อาลักษณ์อ่าน วันสวดมนต์เย็นตั้งพระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นต้น ล้วนอ้างถึงหนังสือเรื่องรัตนพิมพวงศ์ว่าเป็นตำนานเดิมของพระมหามณีรัตนปฏิมากร คือว่าหนังสือรัตนพิมพวงศ์เป็นตำนานของพระแก้วมรกต ซึ่งได้แต่งขึ้นก่อนตำนานฉบับอื่น

หนังสือรัตนพิมพวงศ์นั้น พระภิกษุรูป ๑ ชื่อว่า พระพรหมราชปัญญา อายุ ๒๓ บวชได้ ๒ พรรษา เป็นผู้แต่ง ไม่ปรากฏว่า หนังสือเรื่องนี้ได้เคยมีผู้ใดได้แปลออกเป็นภาษาไทยแต่ก่อนมา พระปริยัติธรรมธาดา (แพ) เปรียญ แต่ยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ได้อุสาคแปลออกเป็นภาษาไทย ให้ตรงตามโวหารในภาษามครของเดิม เมื่อพระพุทธศาสนากาลล่วงแล้ว ๒๔๔๙ พรรษา รัตนโกสินทรศก ๑๒๕ แลให้ต้นฉบับแปลไว้แก่หอพระสมุดวชิรญาณ บัดนี้สมเด็จพระเจ้านั่งยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ทรงพระราชศรัทธาจะพิมพ์หนังสือในการบำเพ็ญพระกุศลทรงหาหรือกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ จึงได้ทูลแนะนำให้ทรงพิมพ์หนังสือเรื่องรัตนพิมพวงศ์นี้ โดยเห็นว่าหนังสือเก่า ซึ่งหนังสือเรื่องอื่นได้อ้างถึงหลายเรื่อง สมควรที่จะพิมพ์ออกให้แพร่หลาย

ว่าโดยทางประวัติของหนังสือรัตนพิมพวงศ์ตามที่พิจารณาเห็นในเนื้อเรื่อง ผู้แต่งหนังสือเรื่องนี้บอกไว้ในหนังสือว่าเป็นภิกษุชื่อ พรหมราชปัญญา อยู่วิหาร ณ ภูเขาหลวง ชื่อเขามหาธรรมราช สันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นไทยชาวเมืองสุโขทัยบวชอยู่วัดที่เขาหลวงเมืองสุโขทัย เพราะเหตุว่าเขาหลวงที่สำคัญข้างฝ่ายเหนือมีอยู่แต่ที่นั่น แลคำว่ามหาธรรมราช

ใช้เป็นพระนามพระเจ้าแผ่นดินสุโขทัย อาจจะไปเรียกเป็นชื่อภูเขาที่สำคัญนั้นได้ พระพรหมราชปัญญาบอกไว้อีกข้อหนึ่งว่า แต่งเมื่ออายุ ๒๓ บวชได้ ๒ พรรษา ข้อนี้ก็จะเห็นว่า พระพรหมราชปัญญาได้บวชเป็นสามเณรมาแต่รุ่นหนุ่ม มีสติปัญญาเฉียบแหลม อุสาคเล่าเรียนภาษามครรู้มาก จนอาจแต่งหนังสือในภาษานั้นได้แต่ในเวลาที่ยังหนุ่มทีเดียว ถ้าจะเดาต่อไปให้ละเอียดทำนองคตินี้เดิมน่าจะชื่อ พรหมที่เรียกว่า พรหมราชปัญญา จะเป็นชื่อพระราชทานหรือชื่อผู้ใหญ่ตั้ง โดยเห็นว่าเป็นผู้รู้พระไตรปิฎกแตกฉานก็จะเป็นไปได้

เวลาที่แต่งหนังสือรัตนพิมพวงศ์เรื่องนี้ ในตัวเรื่องบอกไว้แต่ว่า แต่งสำเร็จเมื่อวันพระศุกรเดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีระกา ไม่ปรากฏศักราช สืบเกตุตามเรื่องทีกล่าวมา จบลงเพียงพระแก้วมรกตอยู่ที่เมืองนครลำปาง ถ้าพระพรหมราชปัญญาแต่งเรื่องรัตนพิมพวงศ์เมื่อพระแก้วมรกตอยู่เมืองนครลำปาง ปีที่แต่งจุลศักราชเห็นจะราว ๗๙๑ ปี ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ครองกรุงศรีอยุธยา

อนึ่งในหนังสือรัตนพิมพวงศ์ ผู้แต่งบอกไว้ชัดว่า เรื่องราวของพระแก้วมรกต มีอยู่ในสยามภาษา เธอเอาเรื่องเหล่านั้นมาผูกแต่งเป็นภาษามคร ข้อนี้ก็จะเข้าใจว่า เรื่องราวของพระแก้วมรกต ในเวลาเมื่อก่อนแต่งหนังสือรัตนพิมพวงศ์ จะมีเรื่องคล้ายนิทานที่เล่าบอกต่อๆ กันมามีอยู่ พระพรหมราชปัญญาเอาเรื่องที่ได้ฟังเขาเล่าบอกมาแต่งขึ้นเป็นหนังสือ เพราะฉะนั้น ถ้าจะตัดสินความเท็จจริงทางพงษาวดารของตำนานพระแก้วมรกตที่ปรากฏในหนังสือรัตนพิมพวงศ์ หลักฐานที่ควรเชื่อมีเพียงตั้งแต่ได้พระแก้วมรกตในพระเจดีย์ที่เมืองเชียงรายมา ตอนก่อนนั้นไม่มีหลักฐานทั้งสิ้น...”^๒

เนื้อเรื่องของรัตนพิมพวงศ์ หรือตำนานพระแก้วมรกต แบ่งออกเป็น ๔ ตอน^๓ คือ

๑. **อุปัติติกา** ว่าด้วยการบังเกิดของพระนาคเสน
๒. **รัตนพิมพปกรณ์กถา** ว่าด้วยการสร้างพระรัตนพิมพ

๓. **ปรีมปรากฏกถา** ว่าด้วยพระแก้วอมรโกฏมาอยู่เมืองกัมโพชนจนถึงเชียงรายได้

๔. **นคราคกถา** ว่าด้วยพระรัตนพิมพออกจากเมืองเชียงรายได้ประดิษฐานยังนครลำปาง

เมื่อพิจารณาจากเนื้อเรื่องแล้วส่วนที่มีสาระทางประวัติศาสตร์มีเพียงส่วนที่เป็นเรื่องการพบพระแก้วมรกตที่พระสถูปในเมืองเชียงรายได้ถึงการประดิษฐานพระแก้วมรกตที่เมืองลำปางเท่านั้น

เมื่อเปรียบเทียบรัตนพิมพวงศ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนาที่มีการรจนาขึ้นก่อนหน้านั้นแล้วจะเห็นว่าพระพรหมราชปัญญาได้รับอิทธิพลวรรณกรรมบาลีที่รจนาขึ้นก่อนหน้านั้นมาใช้ในการแต่งตำนานรัตนพิมพวงศ์หลายเรื่อง

๑. **อุปัติติกา** ว่าด้วยการบังเกิดของพระนาคเสนในตำนานรัตนพิมพวงศ์ เป็นอิทธิพลของคัมภีร์มิลินทปัญหา ในบท/*พพโยคกถา* ซึ่งมีกรกล่าวถึงประวัติของพระนาคเสน ตั้งแต่อดีตชาติของพระนาคเสนและพระยามิลินท์จนถึงพระนาคเสนศึกษาพระไตรปิฎกเพื่อไปตอบปัญหาพระยามิลินท์^๔ เนื้อความตรงนี้พระพรหมราชปัญญาได้ย่อประวัติพระนาคเสนมาลงไว้เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระนาคเสนเป็นพระสงฆ์สำคัญและเป็นผู้มีบทบาทในการสร้างพระแก้วมรกตเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้กับตำนานพระแก้วมรกต

๒. **รัตนพิมพปกรณ์กถา** ว่าด้วยการสร้างพระรัตนพิมพ เป็นส่วนที่พระพรหมราชปัญญา รจนาขึ้นใหม่ ส่วนที่น่าสนใจคือคำทำนายเรื่องทีประดิษฐาน

พระแก้วมรกตของพระนาคเสนว่าจะตั้งอยู่ใน ๓ ประเทศ คือ กัมโพชน (เขมร) มลาน (พม่า) และสยาม (ดังบาลีว่า กมโพชนวเส จ มลานวเส สยามสเส วเสติ อยมปิ พิมโพ)^๕

๓. **ปรีมปรากฏกถา** ว่าด้วยพระแก้วอมรโกฏมาอยู่เมืองกัมโพชนจนถึงเชียงรายได้ตำนานรัตนพิมพวงศ์ ส่วนนี้พระพรหมราชปัญญา น่าจะแต่งขึ้นโดยอาศัยเค้ามูลจากประวัติการเดินทางของพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานยังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นแกนหลัก นั่นคือการอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเมืองปาตลีบุตร มายังเกาะลังกาก็เปรียบได้กับการส่งพระมหินทเลระพระโอรสมาสืบพระศาสนา ยังลังกาทวีป ซึ่งน่าได้รับอิทธิพลจากเรื่องมหาวงศ์

ในส่วนที่กล่าวถึงพระเจ้าอนुरुทธแห่งมลานประเทศ (พม่า) อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระไตรปิฎกเพื่อนำไปประดิษฐานยังประเทศพม่าเป็นตำนานเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าอนुरुทธแห่งพุกาม อย่างไรก็ตามความคลาดเคลื่อนที่เห็นได้ชัดเจนคือพระเจ้าอนुरुทธแห่งพุกามไม่ได้ขอพระไตรปิฎกจากลังกา หากได้มาจากการทำสงครามกับเมืองสะเทิมแห่งอาณาจักรมอญ

เรื่องเล่าที่พระแก้วมรกตถูกลมพายุกัดเอาเรือลำเกาหลงทางมาถึงเมืองกัมโพชนมีความคล้ายคลึงกับตำนานของพระพุทธสิหิงค์เมื่อนำมาจากลังกาถูกลมพายุกัดลำเกาแตก แต่ด้วยมีเทวดารักษาจึงลอยมาถึงเมืองนครศรีธรรมราชได้ จึงเป็นไปได้ที่เป็นอนุภาค (Motif) ที่ตำนานรัตนพิมพวงศ์ได้มาจากสิหิงคินิทาน^๖

อย่างไรก็ตามอาจเป็นไปได้ที่ผู้เขียนตำนานอาจต้องการสื่อให้เห็นถึงเรื่องการเข้ามาประดิษฐานของพระพุทธศาสนาจากลังกาในอาณาจักรกัมพูชา

เพราะในตำนานรัตนพิมพวงศ์อธิบายต่อไปว่า หลังจากมาถึงประเทศกัมพูชาแล้วกษัตริย์เขมรก็นับถือและต่อมาได้เกิดความวุ่นวายระหว่างพระราชากับปุโรหิต (ซึ่งอาจมีนัยยะหมายถึงพราหมณ์ผู้นับถือพราหมณ์ในราชสำนักกัมพูชา)

ในที่สุดก็เกิดกบฏขึ้นที่วาม ชาวเรือจึงอัญเชิญพระแก้วมรกตมาไว้บนเรือและในที่สุดพระแก้วจึงตกไปถึงอยุธยา (อโยธยปุระ) ตำนานในส่วนนี้แสดงให้เห็นถึงข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในราชอาณาจักรกัมพูชา ยุคปลายเมืองพระนครที่เกิดความวุ่นวายเนื่องจากความขัดแย้งกันระหว่างศาสนาพราหมณ์และพุทธในราชสำนักเมืองโยธธปุระ

ตำนานที่กล่าวถึงการนำพระแก้วมรกตไปประดิษฐานยังเมืองกำแพงเพชรและเกิดสงครามกับท้าวมหาพรหมเจ้าเมืองเชียงราย และพระแก้วมรกตถูกนำไปประดิษฐานที่เมืองเชียงรายเป็นเรื่องที่พระพรหมราชปัญญาน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากลือหิงคินิทาน

เนื่องจากตำนานเรื่องท้าวมหาพรหมเสด็จไปกำแพงเพชรและได้พระพุทธรูปลือหิงคินิทานจากกำแพงเพชรปรากฏในลือหิงคินิทานและพื้นเมืองเชียงใหม่โดยไม่ปรากฏว่ามีการนำพระแก้วมรกตจากกำแพงเพชรมายังเชียงรายในครานั้น แสดงว่ารัตนพิมพวงศ์น่าจะแต่งเรื่องการอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเมือง

(ซ้าย) ภาพจิตรกรรมพระบุฏเรื่องรัตนพิมพวงศ์ (ตำนานพระแก้วมรกต) ตอน "เรือสำเภาที่บรรทุกพระพุทธรูปรัตนปฏิมาและพระไตรปิฎก หลงไปถึงเมืองมหานินทนคร อันเป็นนครฝ่ายกัมพูชประเทศ" ภาพประวัตินพระแก้วมรกตมีจำนวนทั้งหมด ๕๗ ภาพ ประดับเหนือกรอบประตูหน้าต่างภายในพระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม กรุงเทพมหานคร สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในรัชกาลที่ ๔ (ขวา) วัดพระแก้ว เมืองกำแพงเพชร ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต เมื่ออัญเชิญมาที่กำแพงเพชร

กำแพงเพชรมายังเมืองเชียงรายโดยอาศัยข้อมูลจากตำนานดังกล่าว

นอกจากนี้การที่ลิหิงคินทานแต่งก่อนรัตนพิมพวงศ์ จึงเป็นไปได้ที่รัตนพิมพวงศ์จะรับอิทธิพลในตำนานเรื่องนี้มาจากลิหิงคินทานเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้กับตำนานรัตนพิมพวงศ์^๖

๔. นคราคตถา ว่าด้วยพระรัตนพิมพ์ออกจากเมืองเชียงรายมาประดิษฐานยังนครลำปาง เรื่องราวหลังจากการพบพระแก้วที่เชียงรายและถูกนำมาประดิษฐานยังเมืองลำปางเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลจริงที่ทราบได้ ทั้งนี้เนื่องจากการพิจารณาทางรูปแบบประวัติศาสตร์ศิลปะแล้ว พระแก้วมรกตน่าจะสร้างขึ้นที่เมืองเชียงรายได้เอง เนื่องจากรูปแบบที่ปรากฏเป็นศิลปะเชียงแสนรุ่นที่ ๒ ซึ่งได้รับอิทธิพลของ

ศิลปะสุโขทัยบ้างแล้ว อายุของพระแก้วมรกตจึงไม่น่าจะเก่าแก่ไปกว่านั้นได้^๗

ดังนั้นเรื่องราวของพระแก้วมรกตตามที่ปรากฏในคัมภีร์รัตนพิมพวงศ์จึงจบลงเมื่อพระแก้วมรกตมาประดิษฐานอยู่ที่เมืองนครลำปาง

ตำนานพระแก้วมรกต ในเอกสารโบราณ ยุคหลังคัมภีร์รัตนพิมพวงศ์

นอกจากประวัติพระแก้วมรกตจะปรากฏในคัมภีร์รัตนพิมพวงศ์ หรือตำนานพระแก้วมรกตแล้วยังปรากฏหลักฐานการกล่าวถึงประวัติของพระแก้วมรกตในวรรณกรรมบาลีประเภทตำนานอีกหลายเรื่อง ดังนี้

๑. คัมภีร์ชินกาลมาลินี หรือชินกาลมาลีปกรณ์ พระรัตนปัญญาเถระได้รจนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ หลังจากพระแก้วมรกตประดิษฐานในเมืองลำปางแล้ว ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช หลังจากได้มีการสร้างราชกุฎ หรือเจดีย์หลวง กลางเมืองเชียงใหม่แล้ว จึงได้มีการอัญเชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐานในราชกุฎ เมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๔

๒. สังคดียวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนา พระธรรมวินัย สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ได้รจนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ ได้กล่าวถึงประวัติพระแก้วมรกตไว้ในปริเฉทที่ ๖ โดยกล่าวถึงพระแก้วมรกตตามที่ปรากฏในรัตนพิมพวงศ์และชินกาลมาลินี ซึ่งเป็นประวัติพระแก้วมรกตตั้งแต่แรกสร้างจนอัญเชิญมาประดิษฐานในราชกุฎ เมืองเชียงใหม่

นอกจากนี้ในปริเฉทที่ ๘ ยังปรากฏเรื่องราวประวัติพระแก้วมรกตตั้งแต่อัญเชิญมาจากเวียงจันทน์ มายังกรุงธนบุรี และกล่าวว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปราบความจลาจลในกรุงธนบุรีแล้ว “...ก็มีพระจำนงจะใคร่สร้างพระนคร เพื่อให้อยู่เจริญศิริสุขสวัสดิ์และป้องกันข้าศึก ณ ฝั่งปากแม่น้ำด้านบูริมทิศภาค” หลังจากนั้น “สังคดียวงศ์” ในภาษาบาลีได้กล่าวว่า

“รัตนพุทธพิมพ์ อาราเขตวา นาวาสงฆาณ อติสกุการปริปฺปนฺเนน โทธาราเมตํ ปติฐฺฐาเปตฺวา ชยภูมิ วิจาเรตฺวา”^๙ ข้อความดังกล่าวพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) ได้แปลว่า

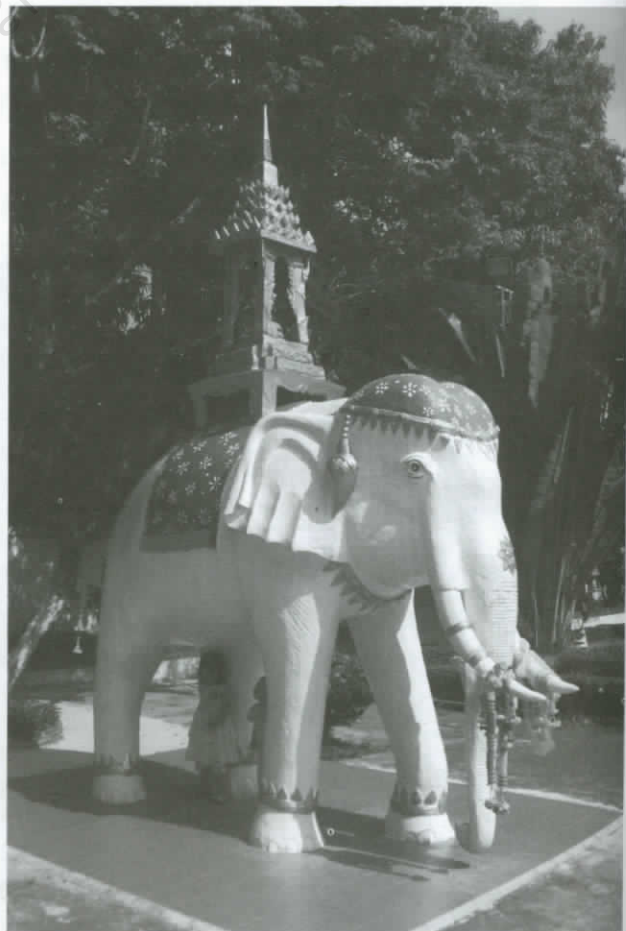
“...จึงให้อาราธนาพระพุทธพิมพ์แก้วปฏิมา ลงเรือขนานมา พร้อมด้วยสักการบูชายิ่งครบถ้วนทุกประการมาประดิษฐานไว้ ณ วัดโพธาราม แล้วจึงให้เที่ยวพิจารณาหาสถานที่ชั้ยมุมิได้แล้ว...”^{๑๐}

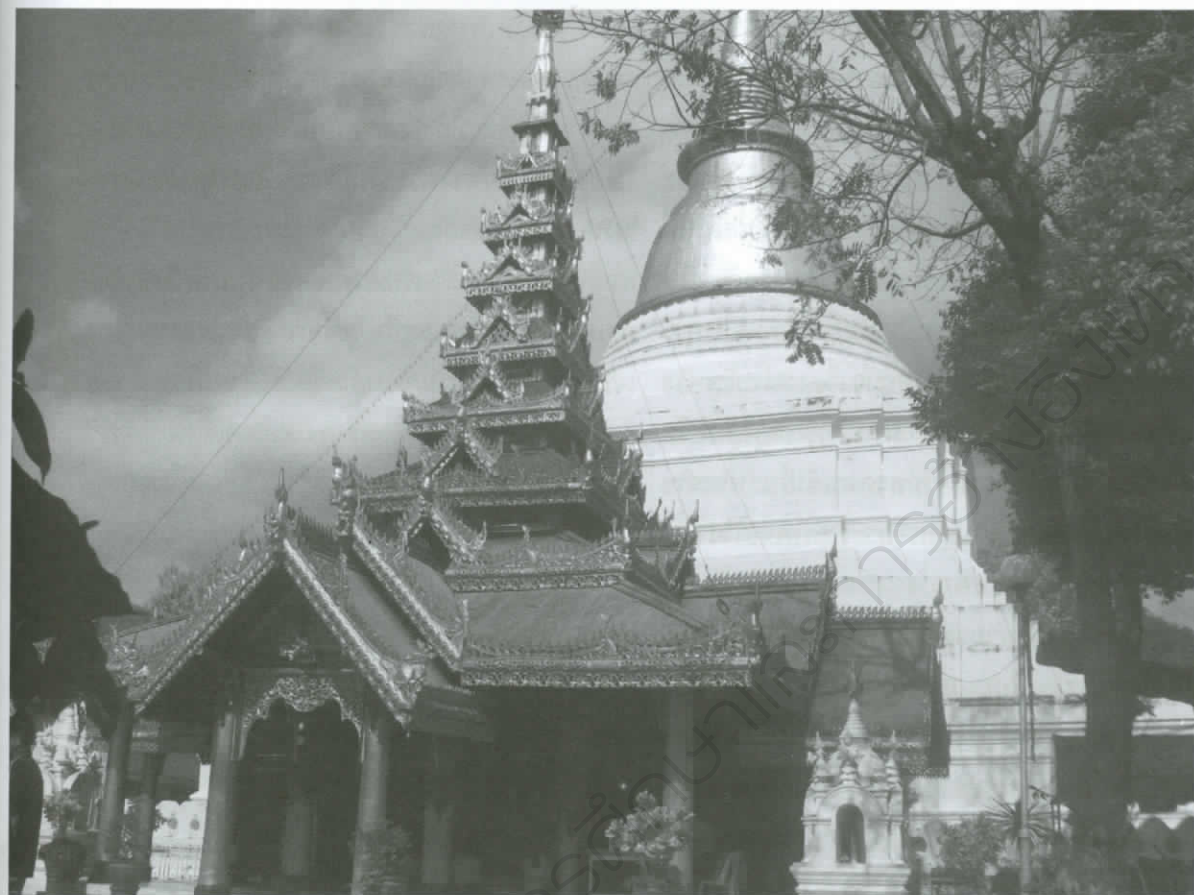
สังคดียวงศ์ ปริเฉทที่ ๘ ยังกล่าวว่า เมื่อสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามเสร็จแล้วได้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากวัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน) ไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย ดังความในสังคดียวงศ์ภาษาบาลีว่า

“...อลโข นาคเสนตเถเรน สตุถฺธาตฺตฺตฺจตฺถริตํ ปฺวรสุกฺนิลาภาสํ มรกฺกพุทฺทพิมพ์ํ นานาปฺุชาสฺกฺกาเรหิ โทธารามโต อานยิตฺวา สิริรัตนสาสฺตราเม ปฺวรสุทฺรอุโปสฺถาการเม ตมฺปิ จฺูปาเปสฺ...”^{๑๑}

(ล่าง) รูปปั้นช้างอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเขียงรายมาเมืองลำปาง ณ วัดพระธาตุดอนเต้า

(ขวา) วัดพระธาตุดอนเต้า เมืองลำปาง

พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) แปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยว่า

“...ครั้นแล้วโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระพุทธพิมพ์มรดก อันพระนาคเสนเจ้า ได้บรรจุพระสัตตธาตุไว้ทรงรัศมีเขี้ยวงามประเสริฐ แห่ออกจากวัดโพธารามมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามประดิษฐานไว้ในโรงอุโบสถอันงามประเสริฐนั้นแล้ว...”^{๑๒}

จากข้อความในปริเฉทที่ ๘ ของ “สังคีตยวงค์” ผลงานของสมเด็จพระพนรัตน์ ที่แต่งเมื่อครั้งยังเป็นพระพิมลธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ จึงเป็นข้อมูลว่า ก่อนหน้าที่จะอัญเชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐานที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เคยมีการอัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่วัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน)

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุว่า เมื่อพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามยังสร้างไม่แล้วเสร็จนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงใช้วัดโพธาราม หรือวัดพระเชตุพน เป็นวัดสำหรับจัดพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ดังความในจดหมายเหตุว่า

“วันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ปีเถาะเบญจศก (พ.ศ. ๒๓๒๖) เพลาเช้าข้าทูลละออง (ฐิติพระบาท) ผู้ใหญ่ผู้น้อยข้างหน้าข้างใน ฝ่ายทหารพลเรือนถือน้ำพร้อมกัน ณ วัดโพธิ์”^{๑๓}

ด้วยเหตุที่วัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน) เคยใช้เป็นที่สำหรับจัดพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแทนวัดพระศรีรัตนศาสดารามในระหว่างที่ยังสร้าง

วัดพระศรีรัตนศาสดารามไม่เสร็จ วัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน) จึงน่าจะเคยประดิษฐานพระแก้วมรกตซึ่งใช้เป็นพระพุทธรูปประธานในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาด้วย เช่นเดียวกับการที่ใช้พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งใช้เป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในลักษณะเดียวกัน ดังปรากฏหลักฐานในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง “ตำนานพระแก้วมรกต สำหรับอาลักษณ์อ่านในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันสวดมนต์เย็น พระราชพิธีศรีสังข์ปานกาล” ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

“ครั้นการพระอารามเสร็จบริบูรณ์แล้ว จึงพระราชทานพระนามว่า วัดพระศรีรัตนศาสดารามไว้เป็นที่ประชุมข้าทูลละอองธุลีพระบาทถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาธิษฐาน ทำมงคลการพระราชพิธีปีละสองครั้ง คือ เดือน ๕ ขึ้นสามค่ำครั้งหนึ่ง เดือน ๑ แรม ๑๓ ค่ำ ครั้งหนึ่ง ทุกปีมิได้ขาด...”^{๑๔}

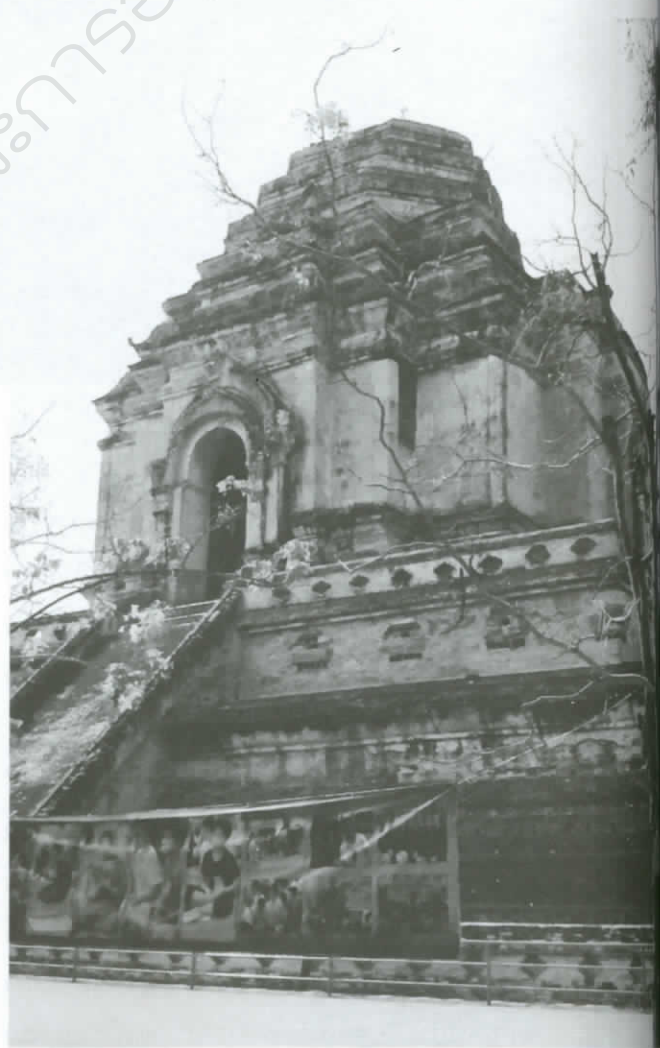
จากที่กล่าวมา “สังคีตยวงค์” จึงน่าจะเป็นเอกสารเพียงเรื่องเดียวเท่าที่พบในเวลานี้ที่กล่าวว่า “พระแก้วมรกต” เคยถูกอัญเชิญมาประดิษฐานที่วัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน) ในช่วงเวลาสั้นๆ ประมาณ ๓ ปีก่อนการสถาปนาพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดารามจะแล้วเสร็จ สอดคล้องกับหลักฐานจดหมายเหตุที่ว่า ในสมัยต้นรัชกาลที่ ๑ ได้มีการจัดพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่วัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน) ด้วยเหตุนี้พระแก้วมรกตซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์สำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงน่าจะอัญเชิญมาไว้ที่วัดโพธารามพร้อมกันนี้ด้วย

๓. **กาลาดำเนินพระแก้วมรกต** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏ

หลักฐานว่า ทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาบาลี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๗ โดยทรงพระราชนิพนธ์ทั้งจตุณียบท ภาษาบาลี (ร้อยแก้ว) และคาถาภาษาบาลี (ร้อยกรอง) นอกจากนี้ยังทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษด้วย

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า “...ภาษามครที่เป็นคาถาเห็นจะพระราชทานไปเมืองลังกา ส่วนภาษาอังกฤษนั้นทราบว่าจะพระราช

วัดเจดีย์หลวง ที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตที่เมืองเชียงใหม่

ทานเซอร์ยอน เบาริง ที่เป็นราชทูตอังกฤษเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เซอร์ยอน เบาริง นำไปพิมพ์ไว้ในหนังสือที่เขาแต่งว่าด้วยประเทศสยาม เล่ม ๑ หน้า ๓๑๖...”^{๑๕}

เนื้อความในคาลาดำนานพระแก้วมรกต กล่าวถึงตั้งแต่การพบพระแก้วมรกตในพระเจดีย์ที่เมืองเชียงราย การอัญเชิญมาประดิษฐานที่นครลำปาง เมืองเชียงใหม่ เมืองเซ่า (เมืองชวา คือ หลวงพระบาง) เวียงจันทน์ กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ตามลำดับ

เดิมหอพระสมุดพบแต่คาลาดำนานพระแก้วมรกต ได้ให้พิมพ์ต่อมหาราช (สิน) เปริยญ แปลเป็นภาษาไทย พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ภายหลังได้พบพระบรมราชาธิบายภาษาไทย จึงได้รวมเข้าด้วยกันพิมพ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ และ พ.ศ. ๒๕๑๐

รัตนพิมพ์วงศ์ ฉบับแปลภาษาไทย และฉบับภาษาพื้นเมืองอื่นๆ

รัตนพิมพ์วงศ์ หรือตำนานพระแก้วมรกต ปรากฏหลักฐานว่า มีการแปลจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทย ๓ ส่วน คือ

๑. **รัตนพิมพ์วงศ์** พระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) ซึ่งต่อมาก็คือพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) แปลเป็นภาษาไทยครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๕๐ ตรงกับวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๑ ดังปรากฏในบานแพนกว่า

“...วันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๕๐ ปีมะเมีย สัมเรททิก ข้าพระพุทธเจ้า พระยาธรรมปโรหิต แต่ง พระยาพจนานิมิตได้เชิญไปเสด็จ

ปรึกษาสมเด็จพระสังฆราช พระพิมลธรรม พระธรรมอุดม พระพุทธโฆษา ลิ่นทั้งเรื่อง เห็นพร้อมกันว่าต้องบาลีแล้ว...”^{๑๖}

รัตนพิมพ์วงศ์ แปลสำนวนของพระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ซึ่งมีคำอธิบายเกี่ยวกับฉบับแปลนี้ว่า

“...หนังสือที่กล่าวด้วยตำนานพระแก้วมรกต มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติหลายสำนวน ที่พิมพ์ออกแล้วก็มี ยังไม่ได้พิมพ์ก็มี แต่ฉบับที่พิมพ์นี้ยังไม่เคยพิมพ์เป็นสำนวนของพระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) แต่งถวายในรัชกาลที่ ๑ ปรากฏในบานแพนกว่า แต่งเมื่อวันพฤหัสบดี แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ จุลศักราช ๑๑๕๐ ปีมะเมีย สัมเรททิก แต่ความจริงปีจุลศักราช ๑๑๕๐ นั้น เป็นปีวอก และวันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ นั้นเป็นวันศุกร์ ตรงกับวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๑ พระยาธรรมปโรหิตผู้แปลและเรียบเรียงตำนานรัตนพิมพ์วงศ์ฉบับนี้เป็นใคร ได้ให้เจ้าหน้าที่ค้นหาได้ในหนังสือต่างๆ มีดังนี้

พระยาธรรมปโรหิต นามเดิมว่า แก้ว ได้เป็นตำแหน่งพระอักษณในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แล้วภายหลังกราบถวายบังคมลาออกบวชซึ่งเข้าใจว่าคงจะก่อน พ.ศ. ๒๓๑๙ ต่อมาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ ที่พระรัตนมุนีธรรม มีศิษยานุศิษย์มาก ดังปรากฏไว้ในบานแพนกว่า หนังสือไตรภูมิโลกวินิจฉัยความย่อ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๑ ขาดผู้สามารถในหน้าที่พระอักษณ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้พระรัตนมุนีธรรมลาสิกขาบวชออกมารับราชการเป็นที่พระอักษณ สังเกตได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงนับถือพระอักษณ (แก้ว) อยู่มาก ทั้งในทางวรรณคดีและในทางพระศาสนา เช่น

เมื่อคราวโปรดให้พระราชคณะแต่งไตรภูมิฉบับหนึ่ง และให้ราชบัณฑิตแต่งฉบับหนึ่ง ครั้นเมื่อทอดพระเนตรความทั้งสองฉบับนั้นแล้ว ทรงเห็นว่าถ้อยคำสำนวนตลอดจนข้อความยังไม่แนบเนียนสมพระราชประสงค์ จึงโปรดให้พระอาลักษณ์ (แก้ว) ชำระเรียบเรียงขึ้นใหม่สำเร็จเป็นหนังสือไตรภูมิฉบับพิสดาร และเมื่อคราวโปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎกพระอาลักษณ์ (แก้ว) ก็ได้เป็นหัวหน้าฝ่ายราชบัณฑิตด้วย เข้าใจว่า พระอาลักษณ์ (แก้ว) จะได้เป็นพระยาธรรมปโรหิต ก่อน พ.ศ. ๒๓๓๒ แล้วต่อมาได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาธรรมปริชา จางวางราชบัณฑิต ได้พบนามของท่านผู้นี้ในบานแพนกหนังสือจันทสุริยคติที่ปี่นี้ ซึ่งแปลเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๖ แต่ท่านจะมีชีวิตอยู่ต่อมาอีกนานเพียงไรยังไม่พบหลักฐาน มีหนังสือที่ท่านแปลและเรียบเรียงหลายเรื่องด้วยกัน เท่าที่ได้พบและทราบแล้วก็คือ ไตรภูมิกถา ๑ ไตรเพท ๑ คัมภีร์มหาวงศ์ ๑ และรัตนพิมพวงศ์ที่พิมพ์ในสมุดนี้ ๑ ซึ่งแปลและเรียบเรียงจาก 'รัตนพิมพวิสุวณนากถา' ที่พระพรหมราชปัญญาแต่งไว้เป็นภาษามครมีสำนวนเรียบเรียงดีน่าอ่าน จึง

รัตนพิมพวงศ์ หรือตำนานพระแก้วมรกต ต้นฉบับตัวเขียนบนสมุดไทย ที่พระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) แปลเป็นภาษาไทยครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (ภาพจากสำนักหอสมุดแห่งชาติ)

เห็นควรพิมพ์ 'รัตนพิมพวงศ์' ของพระยาธรรมปโรหิตนี้ขึ้นให้แพร่หลาย ส่วน 'รัตนพิมพวงศ์' ฉบับที่พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณณ์) แปลและพิมพ์ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ นั้น เข้าใจว่าจะยังไม่พบฉบับของพระยาธรรมปโรหิตนี้ จึงได้จัดแปลขึ้นใหม่..."^{๖๖}

๒. รัตนพิมพวงศ์ พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณณ์) เป็นสำนวนที่ ๒ ซึ่งได้แปลแล้วพิมพ์ทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี เมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๑๓๑ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๕๕ ดังปรากฏในพระนิพนธ์คำนำของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า

"พระปริยัติธรรมธาดา (แพ) เปรียญ แต่ยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ได้อุสหาแปลออกเป็นภาษาไทย ให้ตรงตามโวหารในภาษามครของเดิม เมื่อพระพุทธศาสนากาลล่วงแล้ว ๒๔๔๙ พรรษา รัตนโกสินทร

ศก ๑๒๕ แลให้ต้นฉบับแปลไว้แก่หอพระสมุดวชิรญาณ บัดนี้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ทรงพระราชศรัทธาจะพิมพ์หนังสือในการบำเพ็ญพระกุศล ทรงหาหรือกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ จึงได้ทูลแนะนำให้ทรงพิมพ์หนังสือเรื่องรัตนพิมพวงษ์นี้ โดยเห็นว่าเปนหนังสือเก่า ซึ่งหนังสือเรื่องอื่นได้อ้างถึงหลายเรื่อง สมควรที่จะพิมพ์ออกให้แพร่หลาย...”^{๑๔}

๓. **รัตนพิมพวงษ์ตำนานพระแก้วมรกต** ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ได้แปลขึ้นใหม่อีกสำนวนหนึ่ง แล้วกรมศิลปากรจัดพิมพ์เป็นหนังสือรัตนพิมพวงษ์ตำนานพระแก้วมรกต เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐^{๑๕}

นอกจากตำนานพระแก้วมรกตที่ทรงงานเป็นภาษาบาลีและแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ยังปรากฏตำนานพระแก้วมรกตที่แต่งเป็นภาษาพื้นเมืองอีกหลายสำนวน ได้แก่ ฉบับภาษาลาวและภาษาไทย เช่น ตำนานพระแก้วมรกต ฉบับหลวงพระบาง ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยในสมัยรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันที่ ๑ ค่ำ เดือน ๕ จุลศักราช ๑๑๕๐ ปีวอกสัมฤทธิศก ตรงกับวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๓๓๑ ดังความในบานแพนกว่า

“...วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ จุลศักราช ๑๑๕๐ ปีวอกสัมฤทธิศก เป็นปีที่ ๗ ในรัชกาลแผ่นดินปฐมวงศ์กรุงเทพฯ ครั้นนั้นพระเจ้านครหลวงพระบางลงมาเฝ้าพระกรุณา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ธิ กรุงเทพฯ มหานครอมรัตนโกสินทร์ มหินทรายุทธยาบรมราชธานี ประเทศบางกอกสยาม พระเจ้านครหลวงพระบาง นำเอาหนังสือตำนานเรื่องพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตมาทูลเกล้าฯ ถวายฉบับหนึ่ง เป็นอักษรลาวจารึกลงในใบลานคัมภีร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งแก่พระยาเชียงขวา ๑ พระยาเชียง

แพน ๑ สองนายเป็นผู้แปลออกจากอักษรลาว เป็นสยามภาษาได้ความว่าดังนี้...”^{๑๖}

นอกจากนี้ยังปรากฏตำนานพระแก้วมรกตในหนังสือพระราชพงศาวดารเหนือ (ซึ่งมีที่มาจากตำนานพระแก้วมรกตฉบับเมืองหลวงพระบาง)^{๑๗} รวมทั้งพระบรมราชาธิบายตำนานพระแก้วมรกต^{๑๘} และตำนานพระแก้วมรกตสำหรับอาลักษณ์อ่านในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันสวดมนต์เย็นพระราชพิธีศรีสังฆปานกาล พระราชชินิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๙} อันแสดงให้เห็นถึงการรับรู้เกี่ยวกับประวัติพระแก้วมรกตในเอกสารโบราณของไทยได้เป็นอย่างดี

บทสรุป

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าการรับรู้เกี่ยวกับตำนานพระแก้วมรกต หรือประวัติพระแก้วมรกตในสังคมไทยเป็นที่รับรู้มาตั้งแต่โบราณ ซึ่งสามารถจัดแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. **ตำนานพระแก้วมรกตฉบับภาษาบาลี** เป็นหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งกล่าวถึง “พระแก้วมรกต” โดยเฉพาะเอกสารที่เก่าแก่ที่สุดเป็นตำนานภาษาบาลีที่แต่งขึ้นในล้านนา คือ “รัตนพิมพวงษ์” ซึ่งทรงงานโดยพระพรหมปัญญา ตั้งแต่พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ที่ล้านนา ราว พ.ศ. ๑๙๗๒ เนื่องจากตำนานเรื่องนี้จบเนื้อหาเพียงนั้น

นอกจากนี้ยังมีการนำประวัติพระแก้วมรกตมาแทรกไว้ในคัมภีร์ที่พระรัตนปัญญาทรงงานขึ้นในเวลาต่อมา คือ “ชินกาลมาลีปกรณ์” หรือ “ชินกาลมาลินี” เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ ซึ่งได้กล่าวถึงเรื่องราวหลังจากพระแก้วมรกตประดิษฐานในเมืองลำปางแล้ว และเมื่อรัชกาลพระเจ้าติโลกราช หลังจากได้มีการสร้างราชกุฎ

หรือเจดีย์หลวง กลางเมืองเชียงใหม่แล้วจึงได้มีการ
อัญเชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐานในราชกุฎ เมือง
เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๔

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๓๒ สมเด็จพระพนรัตน์ วัด
พระเชตุพนได้รจนา “สังคีตยวงค์ พงสาวดารเรื่อง
สังคายนาศระธรรมวินัย” ขึ้นก็ได้มีการกล่าวถึง
ประวัติพระแก้วมรกตไว้ในปริเฉทที่ ๖ โดยกล่าว
ถึงพระแก้วมรกตตามที่ปรากฏในรัตนพิมพวงศ์และ
ชินกาลมาลินี ซึ่งเป็นประวัติพระแก้วมรกตตั้งแต่
แรกสร้างจนอัญเชิญมาประดิษฐานในราชกุฎ เมือง
เชียงใหม่ นอกจากนี้ในปริเฉทที่ ๘ ยังปรากฏเรื่องราว
ประวัติพระแก้วมรกตตั้งแต่อัญเชิญมาจากเวียงจันทน์
มายังกรุงธนบุรี จากนั้นจึงอัญเชิญมาประดิษฐานที่
วัดโพธารามและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในกรุงรัตน
โกสินทร์ตามลำดับ

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๙๗ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ “คาลาดำนาน
พระแก้วมรกต” เป็นคาลา (ร้อยกรอง) ภาษาบาลี โดย
ทรงพระราชนิพนธ์ทั้งจตุณณิยบทภาษาบาลี (ร้อยแก้ว)
และคาลาภาษาบาลี (ร้อยกรอง) นอกจากนี้ยังทรง
พระราชนิพนธ์เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษด้วย เนื้อ
ความในคาลาดำนานพระแก้วมรกต กล่าวถึงตั้งแต่
การพบพระแก้วมรกตในพระเจดีย์ที่เมืองเชียงราย
การอัญเชิญมาประดิษฐานที่นครลำปาง เมืองเชียงใหม่
เมืองเช้า (เมืองขวา คือ หลวงพระบาง) เวียงจันทน์
กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตามลำดับ

๒. **ตำนานพระแก้วมรกตฉบับภาษาพื้นเมือง**
ปรากฏตำนานพระแก้วมรกตในหนังสือพระราช
พงสาวดารเหนือ (ซึ่งมีที่มาจากตำนานพระแก้วมรกต
ฉบับเมืองหลวงพระบาง)^{๒๔} รวมทั้งพระบรมราชาธิบาย
ตำนานพระแก้วมรกต^{๒๕} และตำนานพระแก้วมรกต

สำหรับอาลักษณ์อ่านในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม วันสวดมนต์เย็น พระราชพิธีศรีสังข์จาน
กาล พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว^{๒๖} เป็นต้น

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า “พระแก้วมรกต”
เป็นพระพุทธรูปที่มีการรับรู้เกี่ยวกับประวัติ ปรากฏ
ในเอกสารโบราณของไทยสืบเนื่องต่อมาเป็นเวลา
นาน ตั้งแต่เอกสารโบราณล้านนาภาษาบาลี สืบเนื่อง
ต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์นั่นเอง

เชิงอรรถ

* สัทหังคินิทานแต่งระหว่าง พ.ศ. ๑๙๔๕-๘๕ ซึ่งแสดง
ว่าตำนานเรื่องนี้แต่งก่อนรัตนพิมพวงศ์ และเป็นไปได้ด้วย
ยิ่งว่าสัทหังคินิทานมีอิทธิพลต่อการแต่งรัตนพิมพวงศ์ โปรดดู
แสง มนวิฑูร (ผู้แปล). นิทานพระพุทธรูปสังคีต. (พระนคร :
กรมศิลปากร, ๒๕๐๖), น. ก.

^๒ หนังสือรัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต พระ
ปริยัติธรรมธาดา (แพ) แปลจากภาษาบาลี, (กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์ไทย, ๑๓๑), น. ๑-๓.

^๓ แสง มนวิฑูร (ผู้แปล). รัตนพิมพวงศ์ตำนานพระแก้ว
มรกต. (พระนคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๑๐), น. ๑-๖๔.

^๔ มลีนทปัญหา, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙), น. ๗-๒๙.

^๕ กรมศิลปากร. ตำนานพระแก้วมรกตฉบับสมบูรณ์.
(พระนคร : บรรณาการ, ๒๕๐๔), น. ๓๔๖.

^๖ แสง มนวิฑูร (ผู้แปล). นิทานพระพุทธรูปสังคีต. น. ๔๕.

^๗ โปรดดูเรื่องพระพุทธรูปสังคีตในสัทหังคินิทานและพื้น
เมืองเชียงใหม่ได้ใน แสง มนวิฑูร (ผู้แปล). นิทานพระพุท
ธรูปสังคีต ปริเฉทที่ ๗, น. ๖๑-๖๘. และ สมหมาย เปรมจิตต์.
ตำนานสิบห้าราชวงศ์ฉบับสอบชำระ. (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัย
สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), น. ๕๗.

^๘ โปรดดูรายละเอียดเรื่องการศึกษาพระแก้วมรกต
ในเชิงประวัติศาสตร์ศิลปะในบทความของ ดร. ศักดิ์ชัย สาย

สิงห์. “ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบระหว่างพระพุทธรูปหินทราย
สกุลช่างพะเยากับพระแก้วมรกต,” ใน *วารสารเมืองโบราณ*.
ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน, ๒๕๓๗), น. ๗๙-๘๓.

^{๙๙} กรมศิลปากร. *วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๓*.
(กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร,
๒๕๓๖), น. ๒๕๐.

^{๑๐} *เรื่องเดียวกัน*.

^{๑๑} *เรื่องเดียวกัน*, น. ๒๕๑-๒๕๒.

^{๑๒} *เรื่องเดียวกัน*.

^{๑๓} กรมศิลปากร. *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่มจบ*. (พระ
นคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕), น. ๗๙-๘๙.

^{๑๔} *พระแก้วมรกต*, (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๖), น. ๒๐๑.

^{๑๕} *ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒*,
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), น. ๕๐.

^{๑๖} “รัตนพิมพวงศ์ พระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) แปล,” ใน
กรมศิลปากร. *ตำนานพระแก้วมรกต*. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
พระจันทร์, ๒๕๑๙), น. ๕๐.

^{๑๗} กรมศิลปากร. *ตำนานพระแก้วมรกต*. (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙), น. ช-ณ.

^{๑๘} *หนังสือรัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต
พระปริยัติธรรมธาดา (แพ) แปลจากภาษาบาลี*, น. ๑-๓.

^{๑๙} *แสง มนวิฑูร (ผู้แปล). รัตนพิมพวงศ์ตำนานพระ
แก้วมรกต*. (พระนคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๑๐), น. ๑-๖๔.

^{๒๐} กรมศิลปากร. *ตำนานพระแก้วมรกต*. น. ๒๓.

^{๒๑} กรมศิลปากร. *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก
เล่ม ๑*. (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๒), น. ๑๒๙.

^{๒๒} กรมศิลปากร. *ตำนานพระแก้วมรกต*. น. ๑.

^{๒๓} *เรื่องเดียวกัน*, น. ๑๔๘.

^{๒๔} กรมศิลปากร. *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก
เล่ม ๑*. น. ๑๒๙.

^{๒๕} กรมศิลปากร. *ตำนานพระแก้วมรกต*. น. ๑.

^{๒๖} *เรื่องเดียวกัน*, น. ๑๔๘.

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. *ตำนานพระแก้วมรกต*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
พระจันทร์, ๒๕๑๙.

_____. *ตำนานพระแก้วมรกตฉบับสมบูรณ์*. พระนคร :
บรรณาคาร, ๒๕๐๔.

กรมศิลปากร. *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑*.

กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๒.

_____. *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่มจบ*. พระนคร : คลัง
วิทยา, ๒๕๑๕.

_____. *วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ (หมวดศาสนา
จักร) คัมภีร์มหาวงศ์*. กรุงเทพฯ : ไทยพีบีเอส พรินต์ติ้ง
จำกัด, ๒๕๓๔.

_____. *วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๓*. กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร, ๒๕๓๖.

ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. *พระราชพงศาวดารกรุง
รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑*. กรุงเทพฯ : ครูสภา, ๒๕๒๖.

ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒,
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

พระแก้วมรกต, กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๖.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์,
พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๑๒๖.

*พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ฉบับตัวเขียน
เล่ม ๑๓ (หมู่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระ
ราชทัตเลขา เล่ม ๑๓) เลขที่ ๑๓ ตู้ ๑๐๘ มัดที่ ๒ ประวัติ
ได้จากกรมเลขธิการคณะรัฐมนตรี ๗/๔/๒๕๘๒*.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. *หาพระ หาเจ้า*. กรุงเทพฯ : มติชน,
๒๕๔๒.

มิลินทปัญหา, กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิช
ซิง, ๒๕๓๙.

*รัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต พระปริยัติธรรมธาดา
(แพ) แปลจากภาษาบาลี*, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ไทย, ๑๓๑.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบระหว่างพระ
พุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยากับพระแก้วมรกต,”
ใน *วารสารเมืองโบราณ*. ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-
มิถุนายน, ๒๕๓๗), น. ๗๙-๘๓.

สมหมาย เปรมจิตต์. *ตำนานสิบห้าราชวงศ์ฉบับสอบชำระ*.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
๒๕๔๐.

แสง มนวิฑูร (ผู้แปล). *นิทานพระพุทธสิหิงค์*. พระนคร :
กรมศิลปากร, ๒๕๐๖.

_____. *รัตนพิมพวงศ์ตำนานพระแก้วมรกต*. พระนคร :
ชวนพิมพ์, ๒๕๑๐.

สามารถติดตามอ่านวารสารใหม่ได้ที่

<http://libapp.rmutp.ac.th/newBook/?cat=10>

- ห้องสมุดเทเวศร์
- ห้องสมุดโชติเวช
- ห้องสมุดพณิชยการพระนคร
- ห้องสมุดพระนครเหนือ

